

РАЗВИВАНЕ НА УМЕНИЯ ЗА АКТИВНО УЧЕНЕ И КРИТИЧЕСКО ЧЕТЕНЕ В КОНТЕКСТА НА ПРОГРАМАТА „РАЗВИТИЕ НА КРИТИЧЕСКОТО МИСЛЕНЕ ЧРЕЗ ЧЕТЕНЕ И ПИСАНЕ“

Елена Савова, Мария Нейкова

Въведение. Програмата „Развитие на критическото мислене чрез четене и писане“ (РКЧП) се разпространява в България от 1998 г. През нейните обучаващи интерактивни курсове са преминали вече няколко групи от преподаватели по различни учебни дисциплини във всички степени на средното и висшето образование.

Програмата е част от международен проект, реализиран с участието на Международната асоциация по четене, която е основана през 1956 г., има подразделения в повече от 100 страни и развива научна, образователна, издателска и обществена дейност по проблемите на грамотността и четенето.

Към тази международна структура принадлежи и Българската асоциация по четене, която издава списание „Критическо мислене“, организира семинари и конференции (април 2004) и участва в разпространението на програмата РКЧП.

Програмата РКЧП се определя като „нова визия за образователния процес“. Тя обосновава своите цели с глобализацията и с демократичните общественно-политически промени. Учещите, които се подготвят за реализация в тези условия, следва да придобиват не само солиден запас от знания, но и умения за преработване и използване на нова информация, като :

- преценяват различни гледни точки;
- правят рационален избор между конкуриращи се идеи;
- формират оригинални мнения;
- отстояват своята позиция и се отнасят толерантно към чуждата;
- работят в екип за постигане на общи цели;
- решават проблеми.

Тези умения, които се свързват със способността за „критическо мислене“, са залегнали като цели на програмата РКЧП.

Понятието *критическо мислене*

Тук бихме искали да разграничим и съотнесем понятията *критическо мислене* (critical thinking), *критическа грамотност* (critical literacy) и *критическо четене* (critical reading). Докато критическото четене е способност за осмисляне и оценка на информацията и посланието в текстовете (Groeben 1982:117), критическата грамотност включва и уменията да се формира активна позиция по отношение на техните явни и скрити цели. Критическото мислене пък се свързва с автономното и рационално използване на езиковата информация в рамките на цялостното познавателно и социално поведение на личността (Temple 2005:17). Тези взаимно свързани умения се изграждат в програмата РКЧП чрез

методи, които в конструктивистичен дух насърчават активното учене, т.е.:

- свързването на новите знания с жизнения опит и досегашните знания на обучаваните;
- повишаването на отговорността на обучаваните при усвояването на учебния материал;
- учебното сътрудничество – което се гради на позитивно ориентирана взаимозависимост и социално взаимодействие на учещите индивиди за постигане на обща цел;
- връзката с преподавателя като с партньор, който „улеснява учебния процес“;
- решаването на проблеми в конкретни ситуации.

Обучаващите и учебните действия в програмата РКЧП, обозначени като „стратегии“, са организирани в т. нар. Тристъпков модел, който провокира споменатите дейности и нагласи в етапите „събуждане на интерес, осъзнаване на смисъла и рефлексия“.

Семинари в Нов български университет

В рамките на два семинара, проведени в Нов български университет (Савова и Нейкова 2003; Ангелова, Савова и Нейкова 2005), авторите представиха модела и избрани стратегии от него, за да демонстрират на практика възможностите за работа с текст, които предлага програмата РКЧП. В настоящата статия тези демонстративни занятия са проследени по-подробно. Представените стратегии са анализирани по отношение на техните функции в отделните фази на Тристъпковия модел (в случая повишаване на ефективността при работа с учебен текст) и въздействието им върху участниците (създаване на мотивация да научат нещо повече за стратегиите от програмата и да ги прилагат в учебния процес).

За да се оцени степента, в която бяха постигнати целите на двата семинара, е необходимо да се вземат под внимание някои фактори, като например какъв е съставът на аудиторията, дали конкретната стратегия е позната на обучаваните и др.

На първия семинар присъстваха преподаватели по чужд език от Нов български университет (НБУ) и студенти от магистърската програма „Лингводидактика“. Както преподавателите, така и студентите бяха силно мотивирани да усвоят нови стратегии и техники с цел да повишат професионалната си квалификация.

На втория семинар отново присъстваха преподаватели по чужд език. Студентите обаче бяха предимно от първи и втори курс на програмата „Чужди езици и култури“ и от други специалности в НБУ.

И при двата семинара участниците бяха разпределени в групи по 4 души, т. нар. домашни групи.

Работата протече по следния план:

„Развиване на умения за критическо четене“, 12.12.2003, гл. ас. Елена Савова, гл. ас. Мария Нейкова (първи семинар)	„Стратегии за активно учене и критическо четене“, 15.12.2005, д-р Татяна Ангелова, гл. ас. Елена Савова, гл. ас. Мария Нейкова (втори семинар)
Загриваща стратегия	
Описателна закуска	„За щастие“ или „за нещастие“
Етап „Събуждане на интерес“	
Мозъчна атака	Кубиране
Етап „Осъзнаване на смисъла“	
Мозайка Текст: „Сърдечен ритъм“	Налучкване насляпо Текст: „Мултимедийният бум – Quo vadis?“
Етап „Рефлексия“	
Галерия	Дискусионна мрежа

Загриващи стратегии

• *Първи семинар:* „Описателна закуска“. На участниците бяха предложени сладки и соленки в различна форма, от които всеки трябваше да си избере една, да я вземе, да я разгледа, да я опита на вкус, да напише десет прилагателни, които според него я характеризират, след това да си избере едно от тези десет прилагателни, което мисли, че отговаря най-добре на неговата същност. След това участниците споделиха своя избор в групите, а накрая някои по желание обосноваха отговорите си пред всички.

• *Втори семинар:* „За щастие“ или „за нещастие“. Участниците трябваше заедно да измислят една история, като всяко изречение от нея започваше с думите „за щастие“ или „за нещастие“. Първите две изречения бяха подадени като пример от водещите: „За щастие в последния момент успех да се кача в трамвая. Но за нещастие бях забравил да си купя билет...“. След това присъстващите продължиха поред, като всеки измисляше едно изречение, с което да продължи верижно историята.

И в двата случая загриващите стратегии бяха добре приети от участниците в семинарите. Тяхната цел – да създадат подходяща работна атмосфера и положителна нагласа, беше постигната.

Събуждане на интерес

В този първи етап се активират наличните знания и любопитството на учещите по дадена тема, те си поставят цели за учене.

• *Първи семинар:* „Мозъчна атака“. На дъската бяха изписани думите **СЪРЦЕ – ЗДРАВЕ**. Присъстващите бяха помолени да напишат текст от пет изречения, в който да се съдържат думите *сърце* и *здраве*. След като приключат, трябваше да прочетат своя текст на останалите колеги в домашната група. Всяка група излъчи по един представител, който да прочете текста си пред всички.

• *Втори семинар:* „Кубиране“. Всяка група получи по един картонен куб, на чиито шест страни бяха написани инструкции, състоящи се от по една дума. На екран бе представена темата **МУЛТИМЕДИЯ**. Присъстващите

трябваше да напишат кратки разсъждения по темата, като използват насоките върху шестте страни на куба:

1. Опишете – т. е. погледнете явлението отблизо, макар и само в съзнанието си, и опишете какво виждате, включително цветове, форми и размери.

2. Сравнете – т. е. помислете на какво ви прилича то и от какво се различава.

3. Асоциирайте – За какво ви кара да си мислите? Какво ви идва наум? Може това да са подобни или различни неща, места или хора. Просто освободете съзнанието си и вижте с какво свързвате този предмет.

4. Анализирайте – Кажете как е направено според вас.

5. Приложете – Помислете как може да се използва.

6. Спорете за и против – Заемете определено становище.

Участниците трябваше да споделят написаното с партньора до себе си, след това в домашната група и накрая, по желание, пред всички останали.

Докато стратегията „Мозъчна атака“ е позната и у нас, то „Кубиране“ беше нова за всички присъстващи и като такава предизвика интерес, особено у преподавателите. И в двата случая беше постигната целта да се мобилизират знанията по темата, като се отдаде необходимото внимание на различни нейни аспекти.

Осъзнаване на смисъла

Това е етапът, през който интензивно и с помощта на различни задачи за активно разбиране, например познатото *предвиждане*, както и много други, се работи за конструиране на значението на текста.

Първи семинар: „Мозайка“. Чрез номериране с помощта на произволно изтеглени карти за игра, участниците в семинара бяха прегрупирани в т. нар. експертни групи. Всяка „експертна група“ получи един откъс от предварително разделения текст със задачата да прочете задълбочено своята част, да я разучи, да обсъди съдържанието и смисъла ѝ, да изясни вероятно възникналите въпроси и да обсъди и реши как най-добре да представи материала на първоначалната, „домашна“ група. За целта те можеха да използват всякакви идеи, включително за графично или за картинно представяне на материала. След това всеки член на експертната група трябваше да се върне в своята домашна група и да преподаде на колегите си „своя“ откъс, като има готовност да отговаря на въпроси, зададени от тях. Целта беше накрая цялата домашна група да е разбрала добре текста.

Втори семинар: „Налучкване насляпо“. Всеки от участниците получи само по два откъса от текста. Задачата на всяка група от четири души беше да сглоби тези откъси в цялостен текст в условия на учебно сътрудничество, като всеки отговаря за задълбоченото разбиране на два откъса. Задачата за сглобяване дава възможност за използване на логиката и връзките в текста при разбирането му. Задаването на въпроси и споделянето улесняват по-интензивното осмисляне на съдържанието от различни гледни точки.

Групите бяха поканени да споделят по какъв начин са сглобили текста –

напр. дали са се водили от определен план, дали са се опирали на определени сигнали и др. След това всеки получи целия текст, за да може да го прегледа и да сравни записките си по страните на куба. Това сравнение даде възможност да се установи кои становища, мнения и идеи, предварително записани при *Кубирането*, са се променили, кои са останали същите и какво би могло да се добави към тях.

В първия семинар работата протече с необходимата ангажираност и интерес да се усвои нова стратегия, която да обогати и разнообрази както дейността на преподавателя, така и стратегиите за четене, които всеки сам прилага в различни житейски ситуации. По време на втория семинар обаче някои участници проявиха известна пасивност и нежелание да съвместят индивидуалния си стил на учене със стратегиите за учебно сътрудничество. Такава вътрешна съпротива се почувства у някои първокурсници. Тя би могла да бъде обяснена с навиците за учене, придобити в средното училище у нас, в което интерактивните методи на обучение все още не са широко разпространени.

Рефлексия

По време на този етап обучаваните разсъждават върху това, което са научили. Те питат, интерпретират, прилагат наученото в нови ситуации и за нови цели, дебатират, предизвикват и разширяват реконструираното значение до нови сфери на познание.

Първи семинар: „Галерия“. Всяка група трябваше да представи това, което мисли, че е най-важно в текста, на отделни листове – позволени бяха таблици, картини, план-структура на текста. Получените постери бяха окачени на стената, а участниците в семинара минаха покрай тях, за да ги разгледат последователно. По време на „обиколката“ авторите отговаряха на въпроси на останалите. По този начин се доизясниха някои аспекти от съдържанието на текста, опознаха се и се дискутираха различни гледни точки. Авторите имаха възможност да обсъдят дали биха променили нещо в постерите си.

Втори семинар: „Дискусионна мрежа“. Темата за дискусия беше **„Застрашени ли сме в по-голяма степен от информационна манипулация в резултат на мултимедийния бум?“**. Първоначално всеки трябваше самостоятелно да формулира аргументи „за“ и „против“, без да вземе окончателно становище по проблема. Следващата стъпка беше да се сподели с партньор какви са включените аргументи. После всяка двойка трябваше да дискутира с друга двойка причините „за“ и „против“ и да добави някои нови причини към своите списъци от аргументи. Накрая всеки трябваше индивидуално да прегледа списъците и да формулира свое мнение по въпроса.

Тези, които са съгласни, че в резултат на мултимедийния бум сме застрашени в още по-голяма степен от информационна манипулация, трябваше да седнат заедно в една част на залата; тези, които не са съгласни, трябваше да се преместят в противоположната част. Останалите, които не могат да решат, трябваше да седнат посредата. Всяка група трябваше да обсъди причините, поради които мисли така, и да избере най-добрите от тях, а след това говори-

тел на групата да изрази общото становище. След него всеки можеше да изкаже своето мнение. Ако в процеса на обсъждане някой променеше мнението си, можеше да смени групата си. Като финал на дискусиата трябваше да се констатира кое мнение се споделя от повече хора.

Стратегията „Галерия“ беше възприета много добре. Графичното възпроизвеждане на текста постави въпроси като подбор и използване на ключови понятия, способност на обучаваните да се отделят от буквалния пренос на информация, да използват различни схеми и илюстрации, с чиято помощ да свържат наученото от текста с познати вече явления и понятия. Различията в оформлението на постерите дадоха повод за съпоставка и обмен не само на гледни точки по темата, но и на стратегии и техники за работа с текста.

Дискусионната мрежа крие потенциални опасности – по традиция промяната на собственото мнение и приемането на чуждо мнение често се възприемат като израз на слабост, дори като поражение. Въвеждането на този похват за работа с текст би довело до принципно ново възприемане на търсенето и представянето на различни аргументи като опит да се признае съществуването на различни гледни точки и до възприемането на дискутираната тема в нейната цялост и многообразие, в нейната дълбочина и противоречивост.

Изводи. Като цяло двата семинара преминаха успешно. И в двата случая участниците споделиха, че биха използвали усвоените стратегии в работата си.

Много от преподавателите възприеха семинарите като поредния форум, на който можеха да обменят и коментират нови идеи от позицията на богатия си професионален опит.

Като че ли най-лесно и бързо посланието на програмата РКЧП достигна до студентите в магистърската специалност „Лингводидактика“. Те изпробваха и възприеха стратегиите – от гледна точка на усвояваната от тях теория за процесите на учене и преподаване и от гледна точка на практиката – едновременно като учещи и упражняващи учителската професия.

При някои от участниците, особено при студентите от първи и втори курс, се откриха обаче проблемни области, които не бива да бъдат подценявани:

- Липса на самоувереност – тя определено се чувства при новопостъпилите студенти. Те по-скоро са склонни да се откажат от активна работа, отколкото да се опитат да се справят с нещо, което на пръв поглед е над техните възможности;

- Пасивност – на моменти у някои участници се забелязваше стремеж да получат готов отговор, което на практика не беше възможно и неизбежно доведе до изоставане на цялата група;

- Недостатъчно развити умения за работа в екип – в някои случаи отделни участници не осъзнаха своята роля за цялостното разбиране на текста и отговорността си за успеха на групата като цяло. Това доведе до известно разочарование у останалите, които бяха изпълнили своята част от задачата, и

постави въпроса за личната и колективната отговорност при съвместното учене;

- Нежелание за откривателство и самоусъвършенстване – естествено, всеки от участниците в семинара дойде със своите изградени вече стратегии за работа с текст и макар че повечето проявиха ентузиазъм да научат нещо ново, у отделни хора се наблюдаваше известна вътрешна съпротива да се отклонят от утъпканите вече пътеки и да научат нещо ново.

Заклучение. Съвременното демократично общество у нас все повече се нуждае от мислещи и активни млади хора, способни да възприемат и анализират действителността в нейното многообразие и дълбочина. Програмата „Развитие на критическото мислене чрез четене и писане“ несъмнено играе важна роля за постигане на тази цел. По-широкото ѝ прилагане в учебния процес би спомогнало да се изградят младите хора като задълбочени личности, способни да поемат отговорност и да отстояват аргументирана позиция.

БИБЛИОГРАФИЯ

Groeben, N. 1982: *Leserpsychologie: Textverständnis. Textverständlichkeit.* Münster: Aschendorff.

Temple, Ch. 2005: *Critical Thinking and Critical Literacy.* *Thinking Classroom* 6, 2005/2: 15–20.

Ангелова, Т., Е. Савова, М. Нейкова 2005: Стратегии за активно учене и критическо четене. http://www.nbu.bg/departments/d3.php?p=chl&l=events&event_id=1607&event_type=novi

Савова, Е., М. Нейкова 2003: Семинар „Развиване на умения за критично четене“ (Developing Critical Reading Skills). <http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departamenti/4ujdi%20ezitsi%20i%20literaturi/06.pdf>